

**La Gran Guerra i les seves conseqüències.** Les alternatives a la fallida de la civilització liberal.  
*'Heraldos de la paz' i 'luchadores por la libertad'. El discurs de guerra en l'anarquisme espanyol, 1914 i 1936.*

**Congrés «La Gran Guerra i les seves conseqüències. Les alternatives a la fallida de la civilització liberal».**

*Universitat Autònoma de Barcelona, 7-8 maig de 2014.*

*'Heraldos de la paz' i 'luchadores por la libertad'. El discurs de guerra en l'anarquisme espanyol, 1914 i 1936.*

**Assumpta Castillo Cañiz**

*Universitat Autònoma de Barcelona*

*assum.castillo@gmail.com*

Resum – Aquest és un anàlisi del discurs de guerra llibertari espanyol en torn als conflictes de 1914 i de 1936. La naturalesa diferent dels casos i de la pròpia organització en cada data, així com la desigual implicació en un i altre, seran les claus per a copsar dos relats que, no obstant, convergeixen en un fons on perviuen idees sobre la lluita, la pau, la civilització i la regeneració.

Conceptes clau: anarquisme, discurs de guerra, Gran Guerra, guerra civil espanyola.

*Resumen – Éste es un análisis del discurso de guerra libertario español en torno a los conflictos de 1914 y de 1936. La naturaleza diferente de los casos y de la propia organización en cada fecha, así como la desigual implicación en uno y otro, serán las claves para captar dos relatos que, sin embargo, convergen en un fondo donde perviven ideas sobre la lucha, la paz, la civilización y la regeneración.*

*Conceptos clave: anarquismo, discurso de guerra, Gran Guerra, guerra civil española.*

*Abstract – This is an analysis of the libertarian discourse of war in Spain, regarding to the Great War and the Spanish Civil War. The different nature of the conflicts and of the organization on each date, as well as the unequal implication in either, will be the keys to get two accounts that, however, converge in a background where survive ideas about struggle, peace, civilisation and regeneration.*

*Key Concepts: anarchism, war discourse, Great War, Spanish Civil War.*

### **Dues dates:**

No dic res nou si afirmo que qualsevol cultura política varia el seu discurs en funció de la conjuntura, l'amotlla a noves realitats, l'adapta als esdeveniments i a la pròpia necessitat. La necessitat, l'interès, és la pròpia expansió, en la mesura en què el que intenta és aportar unes claus de comprensió de la realitat, d'adaptació i de *solució* a la convivència, arreglada als interessos dels qui, del mode en què sigui, en formen part, hi creuen, la segueixen. Per tant, constatar que el discurs evoluciona no seria més que una tautologia si el medi en el qual opera, la realitat, és efectivament canviant. No obstant, en l'esforç per bregar amb la complexitat dels discursos, de les pròpies cultures, de les èpoques, dels fenòmens i de la història, hem reduït els seus ítems, a nivell popular i acadèmic, per a fer-los cabre en categories comprensibles i així hem emfatitzat els canvis, de manera que predominen per sobre de les continuïtats, i hem incidit d'altra banda en les contradiccions, les antinòmies dels relats, de manera que aquests adquireixen visos d'extraordinarietat en alguns casos, de frau en d'altres.

D'altra banda, el discurs anarquista -si el podem reduir a la singularitat en nombre- és potser el que més s'ha condemnat a la casella de l'eterna utopia, fet que ha condicionat la visió sobre la seva problemàtica adaptació a la realitat. L'existència en perspectiva d'un no-govern, tot i no ser una màxima exclusivament llibertària, i la seva no realització en una durada i espai suficients, juntament a la marginació respecte els dos projectes que han definit el món dels nostres dies, el sistema capitalista i el que s'ha identificat amb el comunisme, han contribuït irremeiablement a allunyar-lo en les ments d'allò conegut, o realitzable, en l'ordre vigent. En canvi, en la memòria que ha quedat dels moments en què ha intervingut de forma activa en el curs dels esdeveniments -en la realitat- s'ha primat sovint una reiterada contradicció dels seus principis, de la seva puresa original, de la seva *fe*; un relat sobre el qual cal responsabilitzar també, d'altra banda, i en no poca mesura, a la pròpia memòria llibertària.<sup>1</sup> D'aquesta manera, la dicotomia entre la llibertat de l'individu i la col·lectivitat, que a vegades suposa un sacrifici parcial de la primera en favor de la darrera, o les seves ingerències en el pla

---

1 Com assenyala Isaac MARTÍN NIETO a 'El mito del paraíso revolucionario perdido. La guerra civil española en la historia militante libertaria', a: *Ayer*, n.89 (2013), pp. 145-166, on escriu en torn al discurs radical imperant en l'anarquisme actual sobre els fets del 36 i la càrrega contra certes desvirtuacions de la praxi, com el col·laboracionisme polític.

polític -parlamentari o institucional, s'entén-, s'han vist com a fets que subvertien quelcom essencial en el seu ADN. En la mateixa tríada destaca finalment, i de manera preeminent, la convivència de la creença en un humanisme extrem, un horitzó de pau, d'harmonia i de llibertat, de bellesa i d'allò excels, amb uns mitjans d'acció directa sovint violents contra persones i coses, que d'altra banda s'han resolt en episodis de repressió de signe igualment sagnant contra els seus activistes, engreixant un martirologi que ha contribuït en gran mesura a establir les bases de noves lluites. La mort, com a negació de la vida, i la llibertat, com a celebració de la mateixa, són dos elements de difícil combinació que es conjuguen en la seva militància, un binomi que d'altra banda tampoc concerneix en exclusiva als llibertaris. Dos elements, llibertat i mort, que també es conjuguen en la guerra; si més no de manera recurrent en els seus lemes pel que fa a la primera, i que succeeix en magnífiques proporcions pel que fa a la segona. Sobre la guerra, com ocorre amb les altres formes de violència i de realitat, l'anarquisme tindrà, com tota cultura política, un discurs que adaptarà a l'ocasió i al conflicte. En aquest sentit, 1914 i 1936 suposen tant per al pla espanyol com per a l'internacional dos moments de conflicte bèl·lic diferents en els quals intervindran, tanmateix, i com no podria ser d'altra manera, alguns elements de fons compartits. L'anàlisi que proposo pretén identificar un relat llibertari espanyol sobre la guerra -i de guerra- subjacent en ambdós conflictes i entre sí.

#### *Antiguerrisme i guerra: dues opcions polítiques*

Elegir bé les paraules és una virtut, ajustar el seu significat també. Algunes fonts i estudis previs ens prevenen encertadament sobre la diferència entre l'antiguerrisme i el pacifisme.<sup>2</sup> D'entrada l'un és un concepte d'oposició, un rotund *no a la guerra*; el segon, en canvi, és un *sí a la pau*. En una operació de suma zero ambdós enunciats serien ambivalents, no obstant, en la realitat el matís és rellevant. Tot depèn del significat i condicions en els quals es donen cadascun: la guerra, i no menys important, la pau. En funció dels termes en els quals un i altre es presenten es pot arribar a afirmar,

---

2 Per senzill i eloqüent cito a en David DEVESA PÁJARO: 'El discurs pacifista dins de l'anarcosindicalisme: el cas de Badalona i Mataró durant la Primera Guerra Mundial', a: *Cercles. Revista d'història cultural*, n. 11 (2008), pp. 154-167, p. 156-157.

com va defensar la línia *antiguerrista* majoritària de l'anarquisme espanyol durant la Gran Guerra, i com es proclama sovint en els seus òrgans d'expressió, que

Nosotros no podemos ser pacifistas en los presentes momentos históricos, porque la paz que se vitorea significa la perpetuación de las mismas instituciones políticas y sociales que han lanzado a la humanidad a la actual hecatombe; significa el olvido de los crímenes y la libre absolución de los criminales<sup>3</sup>

No obstant, això complica la cabuda d'un concepte que també apareix, i repetidament: la *pau*. Com proclama la Federación de Grupos Anarquistas de Cataluña 'Fuimos antes de la guerra, y seguimos siendo ahora, enamorados fervientes de la paz'.<sup>4</sup> Cal preguntar-se aleshores *què és la 'pau'* en el discurs llibertari i *què significa*. La pau és un objectiu polític final que no es limita a l'absència de la guerra *stricto sensu*, sinó de la guerra en el seu significat total de lluita i conflicte. La pau és en certa manera la metàfora del final de la història, i a la pau només s'hi arribarà per mitjà de la pròpia opció ideològica; un tret d'altra banda compartit per totes les cultures polítiques, des del liberalisme al comunisme o el feixisme, el qual proclamarà a Espanya l'any 1964 els seus 'vint-i-cinc anys de pau' des de la guerra civil,<sup>5</sup> o com afirmaria també l'esquerra de Zimmerwald: 'una pau duradora, així com l'alliberament de la humanitat, només es pot conquerir per mitjà del socialisme'.<sup>6</sup> Els òrgans d'expressió llibertaris repetien que els únics mitjans que feien factible la pau eren la revolució social i l'abolició de fronteres i governs, ambdós fites màximes de l'ideal anarquista. L'any 1936, la CNT tornaria a reclamar com a solució global la lluita proletària al front, intentant convèncer les potències europees que 'del triunfo de la justa causa de los trabajadores, saldrá la paz y la libertad de todos los pueblos'.<sup>7</sup> Invertint a Clausewitz, la pau és la continuació de la política per altres mitjans, i en cert sentit el *final* de la política, si l'entendem com a un tipus de 'lluita' com proposava *De la guerra*. D'altra banda, rere aquesta lògica 'guerra' i 'pau' no són només conceptes no antitètics, sinó complementaris, i en casos

3 'Maura, la neutralidad y la guerra', a: *Tierra y Libertad*, n. 318, 20 de setembre de 1916, portada. La majúscula pertany al text original.

4 '¡Trabajadores, atención!'. *TyL*, n. 262, 16 de juny de 1915, portada.

5 Concepte recentment revisitat per Javier RODRIGO en l'acurat anàlisi del seu llibre *Cruzada, paz, memoria. La guerra civil en sus relatos*. Granada, Comares, 2013, pp. 77-98.

6 Alfred ROSMER: *Le mouvement ouvrier pendant la guerre. De l'union sacrée à Zimmerwald*. París, Librairie du Travail, 1936, pp. 554-555.

7 'La guerra, la cuestión internacional y la revolución española', a *Boletín de Información de la CNT-FAI*, 18 de setembre de 1936, p. 7.

absolutament conseqüents en aquest ordre; un fet que troba el seu punt culminant en la màxima 'guerra a la guerra' esgrimida per l'anarquisme peninsular durant els anys de la primera guerra mundial.<sup>8</sup>

La guerra és tan present en el seu vocabulari, de fet, que fa difícil la lectura d'un antiguerrerisme militant, encara quan aquesta es planteja només com a enunciat teòric. D'una banda, cal veure quan la guerra és un recurs retòric i quan la guerra és una condició real; de l'altra, novament, *què és i què significa la 'guerra'* en el discurs llibertari. Tant l'any 1914 com l'any 1936 la guerra és una condició real, però ambdues mantenen un caràcter netament diferent i es pateixen de manera desigual, de manera que la retòrica i l'acció també es combinen en dosis diferents. El que hi ha en ambdues és el caràcter de la possible *oportunitat*, com es proclama l'any 1915: 'se aprovechaba la circunstancia de estar el pueblo armado para el ajuste de cuentas', i

¡Que la violencia de la guerra se convierta en violenta revolución! [...] si entre lágrimas y sangre se ha de conquistar el derecho de los hombres y la libertad de los pueblos, ¡sea! Pero para alcanzar en soñado término del universal dolor

La guerra és sempre una condició *donada* precisament, no volguda però real, que és resignificada:

*ya que hay que luchar*, lucharemos por nuestra redención. *Ya que derramamos nuestra sangre*, derramémosla por nuestra causa, y no por la causa de nuestros enemigos en pugna<sup>9</sup>

Un altre component indestruïble que intervé en aquest marc propiciatori és l'*odi*. La història de l'anarquisme és, com la de tot moviment que ha viscut anys de persecucions i episodis de clandestinitat, la història dels seus màrtirs i del dolor en la lluita, que els condemna, com es proclamava també l'any 1937 a 'desear amar y ser condenado a nadar entre el cieno del odio'.<sup>10</sup>

Es desprèn que el caràcter de la guerra havia de ser *sempre* revolucionari, una guerra social, de classe, com exposava el sector majoritari del món llibertari espanyol, i

8 op. cit. 'Maura, la neutralidad... *TyL*, 318.

9 'La comuna de París', *TyL*, n. 343, 14 de març de 1917, portada; i Cosme ROBAS: '¡Abajo la guerra!', *TyL*, n. 360, 17 d'octubre de 1917, p. 2. Les dues dates semblen apuntar als fets revolucionaris que estaven tenint lloc tant a Rússia, amb la revolució de febrer, com a Espanya, però ja en dates tan tempranes com el 1915 s'advertia 'a veces, un litro de sangre equivale a una revolución' (Alberto SEIGLAND: 'De la guerra. Razones y sin razones', n. 270, 18 d'agost de 1915).

10 *Nosotros*, 15 de març de 1937. Els textos d'un autodenominat 'incontrolat' de la Columna de Ferro van ser publicats a l'òrgan valencià entre el 12 i el 17 de març de 1937, reimpresos per Abel Paz les notes circulen en nombroses planes d'internet. L'exemple consultat: <http://digilander.libero.it/biblioego/ColFer.htm> [consultat per darrera vegada el 27/2/2014].

que en la Gran Guerra havia de 'convertir a los pueblos en un BELIGERANTE más'.<sup>11</sup> Rússia i els bolxevics van ser d'altra banda un horitzó que certificava la viabilitat de la proesa, que ja havia exposat Lenin a *El socialisme i la guerra* el 1915 i en les seves Tesis d'Abril de 1917.<sup>12</sup> El front esdevenia, en conseqüència *sempre* dual, com insistia l'anarquista portuguès Carlos Vieira dos Santos dirigint-se a Malato, que com alguns coneguts llibertaris espanyols defensava l'opció aliadòfila. El portuguès, en una carta oberta publicada a *Tierra y Libertad*, l'hi recomana:

harías mejor tarea si [...] incitaras a los que empuñan las armas para que echaran al invasor; esto es indudable; pero al mismo tiempo, batir a los invasores internos, a los que explotaban antes, a los causantes de todas las miserias, inclinándoles hacia la revolución<sup>13</sup>

El fragment no només reconeixia implícitament que la defensa pròpia en contra l'invasor era justificada, sinó que assenyalava sobretot l'existència d'un invasor també *intern*. L'oxímoron de *l'invasor intern* s'explica per l'existència d'alguns elements -rarament tractats com a individualitats i sí en canvi com a col·lectiu o institucions- que no formen part del cos social, o que de manera ideal *no haurien de fer-ho*, partint de la base de l'humanisme absolut i del més pur pragmatisme racional, ja que no serveixen a un objectiu efectivament 'social', col·lectiu. Amb aquesta lògica, i retornant sobre l'aparent contradicció entre el 'principio altamente humano' dels anarquistes i la seva actuació revolucionària contra les institucions -sempre amb el benentès que aquestes 'desatienen la razón, la verdad y la ciencia, y se imponen por la violencia y la fuerza bruta'-, la Federación de Grupos Anarquistas de Cataluña argumenta:

Tratamos de destruir las instituciones, y cuando los hombres que las representan, obcecados en su soberbia se juzgan el nervio mismo de esas instituciones, pierden su carácter humano y se convierten en resortes mecánicos del supremo dolor de todos, entonces es hasta justo y noble suprimirlos. Ya está explicada la aparente antinomia.<sup>14</sup>

11 Clemente VIEIRA SANTOS: 'Carta abierta a Carlos Malato', copiat del diari *Aurora*, d'Oporto a: *Tierra y Libertad*, n. 263, 23 de juny de 1915, portada.

12 Online: <http://www.marxists.org/espanol/lenin/obras/1910s/1915sogu.htm> [consultat per darrera vegada el 27/2/2014]. En el mateix text Lenin argumentava que ells es diferenciaven dels 'pacifistes' i dels anarquistes (definites també aquí separatament), en què ells percebien cada guerra com un fenomen a part i no com un tot censurable, lectura que no es dona tampoc al discurs llibertari espanyol per més que es mantingui la postura antiguerrierista i que la distinció entre guerres ofensives i defensives, que sí defensava el rus, era irreal.

13 op. cit. C. VIEIRA SANTOS: 'Carta abierta...', a: *Tierra y Libertad*, 263.

14 Federación de Grupos Anarquistas de Cataluña: 'La revolución rusa y los anarquistas', a: *Tierra y Libertad*, n. 370, 26 de desembre de 1917, p. 3.

El text, de l'any 1917, feia referència als fets revolucionaris de Rússia, però amb l'atenció implícita en els fets ocorreguts al context peninsular el mateix any. Passades tres dècades, l'any 1937, rere uns mesos de guerra civil, algunes institucions no només havien estat intervingudes pel component anarcosindicalista, sinó que la CNT n'havia creat *ex novo* i, en alguns indrets, amb els poders legislatiu, judicial i executiu a l'abast, la justícia havia esdevingut revolucionària després dels primers moments i s'hi mantenia. Tal és el cas de l'Aragó, on els titulars de l'Ordre Públic del Consejo Regional de Defensa havien estat investits de 'cirurgians' en un vertader cordó sanitari intern que 'oficiando de bisturí salvador, extirpa los tumores y rarezas patológicas que amenazan con la gangrena' a la resta de la societat.<sup>15</sup> En un i altre cas, 1917 o 1937, patint el sistema o formant-ne part, els elements aliens al cos -figurat en un cas, personificat en l'altre- havien de desaparèixer. La diferència està en quan va ser possible amputar a gran escala.

Finalment, la guerra serà sempre per tant concebuda en la seva vessant de *lluita*, que en ocasions només es traslladarà d'emplaçament, com escriuria Julián Casanova, del carrer al front. Aquesta definició maximalista de 'guerra' es resumeix en la frase signada per J. Bos que apareix el 1915 a *Tierra y Libertad*: '¿Pero es que los humanos no estamos siempre en guerra, aunque no siempre en batalla?'.<sup>16</sup>

És necessari finalment un altre apunt sobre l'antiguerrerisme, que el connecta directament a la corrent llibertària: constituïa un acte d'independència de pensament i acció, un acte de rebel·lilitat individual. En una condició donada de guerra, la seva conscient 'irrealitat' es comet en base a una reivindicació del propi ésser d'aspirar a una realitat inversa a l'existent, que a més es proclama com a definitiva. Així, arribat el cas d'una possible intervenció espanyola en el conflicte mundial, la Federación de Grupos Anarquistas de Cataluña proclamava: 'no olvidéis que la afirmación del individuo, relacionándole con los deberes de la humanidad, debe sobreponerse a todo'; i des de França, on la majoria de la CGT s'havia alineat amb el bel·licisme governamental, un grup que signa com 'Los Rebedes' reclama al futur obrer en armes '¡deja de ser

---

15 La cita és de l'òrgan *Nuevo Aragón*, de l'1 d'abril de 1937. Extreta de José Luis LEDESMA: *Los días en llamas de la revolución. Violencia y política en la retaguardia republicana de Zaragoza durante la guerra civil*. Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2003, p. 171.

16 J. BOS: 'Pequeño comentario a la guerra grande', a: *TyL*, n. 269, 4 d'agost de 1915, portada.

máquina!'.<sup>17</sup> El mateix s'esgrimeix quan des de l'anarquisme aliadòfil es retreu als antiguerreristes, com havien manifestat els quinze dirigents sotasignants del 'Manifest dels Setze', que 'parlar de pau en aquest moment és fer el joc del partit ministerial alemany' o bé, com havia afirmat el mateix Malato, producte d'una 'falta de concepto realista'. La resposta va ser un al·legat essencialment llibertari: '¿Acaso pretendes negarnos la facultad de pensar?',<sup>18</sup> al punt que significativament s'acusava al francès de 'patentizar más la utopía del anarquismo' amb les seves paraules, brandant la seva presumpta manca de realisme.<sup>19</sup> No sorprèn per tant que la voluntat, l'elecció en llibertat de l'individu, fos quelcom present en els discursos i arengues als contendents anarquistes durant la guerra civil, sobretot un cop militaritzats, apel·lant a la 'disciplina proletaria, impuesta voluntariamente por nosotros mismos' o el fet que 'el deber es más sagrado, porque nos lo hemos impuesto por nuestra propia voluntad'.<sup>20</sup>

Dues dècades abans, en canvi, es mostrava vertadera estupefacció davant el fet que tants milions d'homes es presentessin 'sin titubeos' a la crida de l'Estat, efecte sobre el qual, si bé podia respondre a aquesta invocada voluntat de l'individu, no es trobava altra resposta que el fet que haguessin perdut tots la raó o bé que 'el móvil que les impulsa a todos al sacrificio es tan elevado que se encuentra más allá de nuestro alcance' argumentant tot seguit que

si en realidad existiera en el alma del hombre un sentimiento con tan hondas raíces que fuera capaz de determinar en él un éxtasis tan grande hasta llegar a hacer abstracción de su vida en aras del bien común, un sentimiento parecido, si fuera real, sería la base para hacer la unión de los hombres en la tierra y no para dividirlos en campos opuestos y rivales<sup>21</sup>

17 *Tierra y Libertad*, n. 262, 16 de juny de 1915, portada, i la segona cita, a 'Desde Francia. La Guerra', del 'Grupo de los Rebeldes' al n. 373, p. 3.

18 op. cit. Clemente VIEIRA SANTOS: 'Carta abierta...', *TyL*, 263. Els judicis de Malato enllacen d'altra banda amb un element que perviu fins als nostres dies, l'excepcionalitat del cas espanyol. En la seva carta el francès mantenia que la manca de realisme era una característica del cas espanyol, així com 'su entusiasmo degenerado en fanatismo', fet estretament lligat amb un tret genètic del país 'donde la raza tiene sangre africana'.

19 José BARRERA MORENO: 'Deducciones de una carta', N. 262, 16 de juny de 1915, portada.

20 *Il Garibaldino*, n. 21, 26 de desembre de 1937. Òrgan de la XII brigada internacional, integrada en gran part per anarquistes. Archivo General Militar de Ávila, Caixa 97, carpeta 4, document 21; i la segona frase, a 'La moral factor principal del triunfo', C. 1078, carpeta 31, doc. 1.

21 Dionisio NOR: 'Las lecciones de la guerra y las nacionalidades', *TyL*, n. 265, 7 de juliol de 1915, pp. 2-3.

El febrer de 1939, les raons per al sacrifici semblaven haver-se trobat. Un mes i mig abans del final de la guerra civil espanyola, un discurs dirigit a l'Escuela de Capacitación de la 28a Divisió, l'anomenada 'Roja y Negra', emitia un do de fe col·locant el darrer bastió de la victòria en la moral:

Siendo la guerra arte de muerte, de honor, de abnegación, de heroismo y de sacrificio, es preciso que nos juguemos y que demos la vida en holocausto de algo que valga más que nuestra propia vida. La muerte solamente es el último episodio de la vida. Solamente las ideas no mueren: por el contrario con la muerte se les da vida <sup>22</sup>

L'alçada dels objectius que mereixen el sacrifici ens traslladen directament, tot i que de manera inversa, a l'antiga idea del *tigre de paper* xinès. Si l'antiguerrisme era producte d'una decisió arriscada però conscient i lliure de l'individu, si la disciplina en la guerra ho era quan la finalitat era aquest alliberament; la *voluntat* d'anar a una guerra del costat de les institucions de l'Estat què era? El tigre de paper pot semblar un concepte anacrònic, ja que efectivament Mao el va utilitzar a la dècada dels cinquanta per a descriure als reaccionaris, als quals acusava d'estar 'divorciats del poble'. Tanmateix, quelcom semblant es pot percebre en les paraules del cenetista Francesc Isgleas, que havia afirmat a principis de 1937 que 'ellos', els feixistes, 'no pasarán, nosotros sí pasaremos porque al lado nuestro está la voluntad del pueblo'. En una altra ocasió, gairebé mig segle després, Osama Bin Laden faria servir la mateixa expressió del tigre de paper per referir-se a la falsa amenaça dels Estats Units, la feblesa dels quals residia a parer seu en la seva falta d'espiritualitat en matèria religiosa. El mateix Isgleas encarnava aquesta manca d'idealitat en la figura del mercenari:

El enemigo no tiene ideales, por eso para combatir ha tenido que crear un ejército mercenario. Y un ejército que lucha sin ideales es un ejército vencido. He aquí la razón primordial de la derrota del fascismo<sup>23</sup>

Una idea, la del mercenari, present en altres casos, com en un poema d'un militant de base anys després: 'En este mes tan glorioso,/allá en el frente estábamos/dispuestos a luchar/contra todo “mercenario”/como igualmente a vencer/a nuestro indigno

---

<sup>22</sup> 'La moral factor principal del triunfo', AGMAV, C. 1078, 31, 1.

<sup>23</sup> Discurs de Francesc Isgleas transcrit al *Boletín de la CNT-FAI*, 6 de gener de 1937, p. 6. Un extracte del text de Mao a: [https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-5/mswv5\\_70.htm](https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-5/mswv5_70.htm). Les paraules d'Ossama Bin Laden, en una entrevista de l'any 1998 consultable a: <http://www.meforum.org/435/usama-bin-laden-american-soldiers-are-paper-tigers>. [consultats per darrera vegada el 27/2/2014]

adversario'.<sup>24</sup> De fet, el recurs sobre les 'falses conviccions' dels batallons que lluiten al costat de l'Estat o bé de les seves institucions es troba repetidament apuntat en totes les lluites on el 'poble' s'hi enfronta. L'anarquista mexicà Ricardo Flores Magón explicava el 1911 que l'arma sent la convicció de qui en fa ús. Parla el fusell:

Yo mismo me doy cuenta de las manos en que estoy. ¿Tiemblan esas manos? No hay que dudarlo: son manos de esbirros. ¿Es un pulso firme? Digo sin vacilar: "son las manos de un libertario"

El mateix ocorria entre la lluita del carrer i la del camp de batalla, ambdues representades en una barricada i una trinxera que mantenen un diàleg en el qual la primera espeta a la segona:

¡Alto ahí, refugio de la opresión, reducto del crimen, que estás en presencia del baluarte de la Libertad! Fea y contrahecha como soy, soy grande porque no he sido fabricada por gente a sueldo, por mercenarios al servicio de la tiranía.<sup>25</sup>

En tots els casos, invariablement, es presenta la *guerra justa del poble*, el 'principio fundamental del pensamiento político nacido con Maquiavelo y Hobbes [...] que el pueblo es lugar y fuente de la verdad'.<sup>26</sup> Un 'poble' que sempre és, no obstant, sense excepció, aquell dels treballadors i desheretats que l'any 36 tindrien 'la masa, el entusiasmo, el resorte de la Libertad que debemos salvaguardar, que nos exalta', en conseqüència: 'la Justicia, en una palabra, es para nosotros'.<sup>27</sup>

D'entre aquests testimonis, resulta encara més significatiu el d'un 'enemic', l'industrial Pedro Gual Villalbí, el que seria ministre i president del Consejo de Economía Nacional durant el franquisme dels anys cinquanta, que l'any 1922 coincidia en explicar sobre els seus records del temps de la Gran Guerra:

me pregunté en dónde radicaría el motivo que hace tan diferentes a las asociaciones patronales de las obreras, pues es fácil observar que en éstas la obediencia a la regla es absoluta, incondicionada, nunca discutida (...). La causa de esta diferencia tan sensible está en esto: que a las agrupaciones obreras las alienta un ideal, bueno o malo, noble o ruin, pero es siempre una aspiración suprema que nutre todos los sacrificios, al paso que las asociaciones patronales de resistencia sólo están movidas por el egoísmo.<sup>28</sup>

24 Joaquín RALUY: 'Recordando a un pueblo y a un hombre', a: *Littera. Revista de Estudios Literarios* (Dossier: 'Poemas desde el exilio, anhelos libertarios'), n. 3 (2011), p. 205.

25 Ricardo FLORES MAGÓN: 'El fusil', 'Cosechando' i 'La barricada y la trinchera', a: *Regeneración*, n. 64, 69 i 213, respectivament, del 18 de novembre de 1911, 23 de desembre de 1911 i 20 de novembre de 1915, p. 1, p. 3 i p. 2. Disponibles a l'arxiu digital Flores Magón ([www.archivomagon.net](http://www.archivomagon.net)).

26 André GLUCKSMANN: *El Discurso de la Guerra*. Barcelona, Anagrama, 1969, p. 369-70.

27 'Hay que socializar la guerra', a: *Boletín de Información de la CNT-FAI*, 26 de setembre de 1936, p. 15.

Més enllà de la pròpia percepció, el testimoni de Gual Villalbí brinda una clau més que plausible sobre el discurs llibertari: la seva total i simple equiparació de l'enemic durant la guerra civil, el bàndol feixista, al gran capital, en els termes en els quals el coneixia des de principis de segle.

Enfront a ells, en canvi, hi havia aquell 'poble' i els seus soldats. En un butlletí del Consejo Regional de Defensa de Aragón de principis de desembre de 1936 es dedica una doble plana a la defensa de Madrid: en un extrem inferior de la primera, uns homes avancen per un camp llaurat, en grup, gairebé amb el pit descobert, en mànigues de camisa i un barret de palla, duent una bandera al capdavant; a l'extrem invers, a l'altra plana, un parell de tancs amb el canó apuntant enlaire són engolits per les flames d'una gran pira. Només amb una imatge es percep com la *guerra* continua entenent-se com el reflex de la lluita del carrer oposada al militarisme mogut pel gran capital, més encara quan la lluita a la rereguarda republicana és la del milicià i la columna, previ a la plena militarització del bàndol republicà.<sup>29</sup>

Una constatació emblemàtica d'aquest tret és l'heroi. Ell, l'individu, és el mite mobilitzador que convida a la resta de la societat a emular les seves gestes, i és la representació d'aquest transvassament carrer-front. Buenaventura Durruti va ser l'ideal dipostari d'aquesta continuïtat entre la lluita de carrer i l'avantguarda miliciana, el sacrifici al camp de batalla, fos quin fos, a més de tenir l'inevitable valor del màrtir que s'havia de venjar:

Prometamos todos, en esta hora solemne, hacernos dignos del hermano cuyo cuerpo yace bajo tierra (...) Y hagamos de nuestra vida, como un reflejo de esa otra que se nos ha ido y que nunca podremos llorar bastante.<sup>30</sup>

Emular les gestes de l'ídol caigut, no obstant, no havia de voler dir morir en acte heroïc al front. La guerra total *brinda la oportunitat a tothom de ser un heroi*. Un heroi quotidià que encapçali la segona fila, formada per una avantguarda treballadora, estalviadora, conscient, sofrida. Un pare de família -o una mare!-, l'home fet a sí mateix:

¿Cuál es, pues, nuestra misión ahora? Luchar hasta la muerte. Nuestro suelo, nuestro honor, nuestras esposas, nuestros hermanos, nuestros padres e hijos, todos a un solo grito de guerra

28 Pedro GUAL VILLALBÍ: *Memorias de un industrial de nuestro tiempo*. Barcelona, Sociedad General de Publicaciones, 1922, p. 209.

29 '¡Hay que salvar Madrid!', a *BdCRDA*, n. 11, de desembre de 1936, pp. 4-5.

30 Joaquín ASCASO: 'El Consejo Regional de Defensa de Aragón ante la muerte de Durruti', a: *BdCRDA*, n. 9, 28 de novembre de 1936, p. 7.

**La Gran Guerra i les seves conseqüències.** Les alternatives a la fallida de la civilització liberal. *'Heraldos de la paz' i 'luchadores por la libertad'. El discurs de guerra en l'anarquisme espanyol, 1914 i 1936.*

combatiremos en los campos de batalla, en nuestros hogares, convirtiéndolos en trincheras de combate<sup>31</sup>

En extrem invers havien quedat els herois de paper de la Gran Guerra, l'heroïcitat dels quals esdevenia ironia, sostrets de les qualitats distintives de l'ídol, la singularitat i la valentia: 'héroes que jamás dejan percibir el menor gesto de protesta contra sus verdugos y explotadores. Héroes que sirven para implorar y arrastrarse como reptiles'.<sup>32</sup> En una guerra de caràcter molt diferent, el milicià era en canvi l'home conscient que els primers dies havia pres la iniciativa, el principal valor del qual era la seva vàlua com a individu fet a sí mateix:

nos alimentamos durante un tiempo, de lo que nos ofrecían los campesinos, y nos armamos sin que nadie nos hiciera el obsequio de un arma, con lo que a brazo partido, les quitamos a los insurrectos. El fusil que acaricio, el que me acompaña desde que abandoné el fatídico presidio, es mío, mío propio; se lo quité, como un hombre, al que lo tenía en sus manos, así como nuestros, propios, conquistados, son casi todos los que mis compañeros tienen en las suyas<sup>33</sup>

D'altra banda, malgrat que la figura del milicià no és equiparable a la del soldat contendent de la Gran Guerra, el que sí és present en el discurs llibertari d'ençà del conflicte obert al 1914 és aquesta idea de l'individu conscient i conseqüent en el sacrifici i la lluita. D'aquesta manera s'havia reptat en els mitjans antiguerreristes als partidaris de la participació en el conflicte mundial:

entendemos que lo que haría más efecto en la opinión sería la marcha a la línea de batalla, para sellar *con su sangre* o con actos heroicos por amor a la causa que dicen defender [...] Cuando a un pueblo se le quiere arrastrar a la guerra la propaganda teórica debe simultanearse con la práctica<sup>34</sup>

De la columna de la guerra civil s'extreu un altre tret inequívocament llibertari: el de la comuna. 'La columna era una colectividad', sentència Miquel Amorós establint un paral·lelisme entre la formació al front i la revolució de la rereguarda,<sup>35</sup> un símil que per altre costat s'ajusta ben bé a la clàssica idea de que l'exèrcit és una representació a petita escala de la comunitat nacional. On més es percep aquest tret és precisament en la resistència a la militarització de les columnes, que en cap altra va ser tan aferrissada

31 '¡A ti, Durruti!', a: *BdCRDA*, n. 9, 28 de novembre de 1936, portada. La cursiva és pròpia.

32 Miguel JIMÉNEZ: 'Faro de luz', a: *Tierra y Libertad*, n. 294, 26 de maig de 1915, p. 1.

33 *Nosotros*, 12 de març de 1937.

34 'Arreciando', a: *TyL*, n. 264, 30 de juny de 1915, portada.

35 Miquel AMORÓS: *José Pellicer. El anarquista íntegro Vida y obra del fundador de la heroica columna de Hierro*. Barcelona, Virus, 2009.

**La Gran Guerra i les seves conseqüències.** Les alternatives a la fallida de la civilització liberal. *'Heraldos de la paz' i 'luchadores por la libertad'. El discurs de guerra en l'anarquisme espanyol, 1914 i 1936.*

com a la 'Columna de Hierro'; és llavors quan la nostàlgia de la vivència única, de la materialització de l'ideal en la guerra, pren un relleu definitiu:

Nosotros en las trincheras vivíamos felices [...] una bala podía dejarnos tendidos en pleno campo, ésta es la recompensa que espera al revolucionario; pero vivíamos felices. Cuando había comíamos; cuando escaseaban los víveres, ayunábamos. Y todos contentos. ¿Por qué? Porque ninguno era superior a ninguno. Todos amigos, todos compañeros, todos guerrilleros de la revolución [...] Y así, con compañeros, imaginándose que se lucha por algo y para algo, da gusto la guerra y hasta se recibe con gusto la muerte<sup>36</sup>

En les paraules d'aquest membre de la columna hi ha un punt de no retorn, de presa de consciència sobre la pròpia condició d'individus lliures: 'No sé si después de habernos sentido plenamente hombres, podremos sentirnos animales domésticos [...] No podremos ya'.

Just en aquest punt es pot observar quelcom determinant del discurs de guerra llibertari: la guerra deixa de ser estrictament una condició donada i representa no només una oportunitat, sinó *un valor en sí mateixa*, com a iniciadora d'un estat de coses òptim per a la creació de la nova societat. En aquest sentit, no només els homes del front, sinó Madrid, per exemple, en el seu martirologi

ha pasado, de ser la “ciudad alegre y confiada”, a un pueblo en pie, pletórico de entusiasmo, luchando sin desmayos contra el fascismo criminal<sup>37</sup>

El record, la commemoració de la data del '19 de juliol', serà alhora celebració d'un moment iniciàtic i *record* d'una manera de fer i *de ser* que la guerra, la seva vivència al front i a la reraguarda, la seva durada i la seva mortaldat, de manera ideal, haurien modelat i performat. No només és un símil amb els 'años de la victoria' del discurs sublevat, sinó que sens dubte s'hauria erigit, com ho va fer en la primera postguerra feixista, en un vertader acte fundacional, un emblema. Enzo Traverso havia dit precisament, arrel de la Gran Guerra en aquest cas, i per a explicar la formació dels règims totalitaristes feixistes i soviètic, que aquesta havia suposat 'una experiència fundadora: forjà un nou *ethos* guerrer en el qual els antics ideals d'heroisme i cavalleria es mesclaven amb la tecnologia moderna'.<sup>38</sup> L'*ethos* guerrer era precisament el que havia d'inundar la totalitat de la població per convertir-la en *militant*, en el més pur significat de 'soldat', prenent el seu origen etimològic.

36 *Nosotros*, 13 de març de 1937.

37 op. cit. '¡Hay que salvar Madrid!', a: *BdCRDA*, 11.

38 Enzo TRAVERSO: *El totalitarisme. Història d'un debat*. València, Universitat de València, 2002, p. 28.

*En nom de la civilització o posant nom a la civilització*

El discurs llibertari, que inclou en bona dosi el concepte 'humanitat', no sembla a priori, en canvi, un camp procliu o relacionat estretament amb la defensa d'un concepte com el de 'civilització'. No obstant, a diferència de les coordenades polítiques del moment actual, en les quals apareixen 'guerra' o 'pau' però rarament una grandiloqüent 'civilització', la producció intel·lectual i política de la primera meitat del segle XX està filtrada per aquest concepte.<sup>39</sup> No hi ha millor constatació de la performació de l'anarquisme a través de la realitat del moment que observar la profusió amb la qual apareix aquest terme en els seus òrgans d'expressió. La crisi de la modernitat, caracteritzada ja a finals del segle XIX per la ruptura del consens polític i cultural de les elits liberals burgeses i el col·lapse dels antics règims operants en el mapa europeu, manté en l'entrada a la palestra política d'una informe 'massa' una força insòlita de destrucció i creació, d'apropiació de vells símbols, motius, lemes i conceptes. En aquest context, la Gran Guerra serà un episodi extraordinari d'inflexió, i l'anarquisme, amb altres cultures del moment com el comunisme o el feixisme poc després, un clar exemple de resignificació de l'espiritualitat perduda.

'Civilització' és un terme polisèmic que respon a una invocació de quelcom essencial, etern i continu en el temps, una tradició, un llegat. El llegat que havien reivindicat per a sí les potències aliades en la Gran Guerra simbolitzava la materialització del progrés democràtic, de les nocions de justícia i de llibertat, des dels orígens clàssics als principis il·lustrats i la França revolucionària dels Drets de l'Home. En darrer lloc ja, *què és doncs i què significa* la 'civilització' en el discurs llibertari? I la resposta és: exactament el mateix que per als aliats. Kropotkin mantenia de fet la creença en la necessitat de salvació i consagració d'una 'civilització llatina' que basava en la defensa de la Triple Aliança; la raó dels llibertaris antiguerresistes per a no defensar-la raïa precisament, en canvi, en la negació que aquesta fos patrimoni de les 'falses'

---

39 Sobre aquesta reflexió, i en realitat sobre tot l'apartat, dec l'estímul i la inspiració -que no el criteri, que és única responsabilitat meva- al professor Ferran Gallego. Poc abans d'aquest text s'ha publicat una entrevista, que vaig tenir la sort de presenciar, on dóna unes claus sobre el tema: <http://seminariofascismo.wordpress.com/2014/03/14/entrevista-con-ferran-gallego-historiador-del-fascismo-europeo-y-el-ciclo-revolucionario-de-la-primera-mitad-del-siglo-xx/>

democràcies aliades, que brandaven, molt al contrari, una 'civilización de mostrador' que s'expressava per mitjà 'del cañón y la Libertad del burgués mercantilista'.<sup>40</sup> La guerra no era per a ells més que el colofó d'una 'decadencia mental; raquitismo espiritual' d'una malmesa civilització que ja no responia al mateix nom ni als mateixos termes.<sup>41</sup> Era hora de reescriure i resignificar la civilització sobre antics mites fundacionals que fossin referents del caràcter èpic i exemplar que mancava als contemporanis:

Homero, de vivir hoy, su *Ilíada* seguiría siendo bella, pero él, ante la tragedia europea, se sentiría otro hombre, y los personajes épicos de su poema, dejarían de serlo, los arrancaría para que en su lugar tomaran vida otros que cantaran a la libertad, al amor, a las cosas grandes, a las pasiones intensas, a los goces supremos<sup>42</sup>

Referents que se succeeixen en el constant retret de l'estat de coses que duu a una guerra que traeix els segles de progrés cultural i científic:

ni el infierno de Dante ni el Apocalipsis de San Juan en plena realidad produciría una depresión tan grande de espíritu, ni una mueca tan acentuada de horror. ¡Pobre humanidad! Para llegar a este desastroso y lamentable presente, durante tantos siglos los hombres más encumbrados en todos los ramos del conocimiento humano han sacrificado sus mejores energías profundizando los arcanos de lo desconocido, arrancando a la naturaleza sus más recónditos y maravillosos secretos en sus múltiples ramificaciones [...] [Todo] se sacrifica en holocausto a lo que trágicamente simboliza Marte en la mitología.<sup>43</sup>

No tot transcorria, no obstant, en l'absència del trauma. La idealitat també era representada per alguns mites propers que mostraven l'inequívoca utilitat d'una violència imprescindible per a l'avenç d'aquesta civilització, concebuda en base a un constant progrés que en el seu camí enderrocava, per mitjà del protagonisme de certs homes que guiaven al col·lectiu, els murs de velles formes i opressions. El binomi de la llum de la il·lustració i la foscor d'un passat llòbrec, irracional i opressor és una constant; tal és el cas del poble de París, que el 14 de juliol de 1789 '*iluminado* por las teorías de Rosseau, de Voltaire, de Diderot y de otros precursores' va penetrar en l'*obscura* Bastilla, fet que va provocar que en aquella ocasió la sang vessada fos 'productora [...] en pro de la *civilización*, del progreso, de la libertad'.<sup>44</sup>

40 C. VIEIRA SANTOS: 'Carta abierta...', *TyL*, 263.

41 José ARRANZ: 'Civilización criminal', a: *TyL*, n. 263, p. 2.

42 'DYONISIOS': 'Vulgaridad', a: *TyL*, n. 259, 26 de maig de 1915, p. 2.

43 Federico CASTRO: '¡Pobre humanidad!', a: *TyL*, n. 265, 7 de juliol de 1915, p. 3.

44 F. BARTHE: '14 de julio de 1789-14 de julio de 1915', a: *TyL*, n. 266, 14 de juliol de 1915, portada.

Les cursives són pròpies.

Dues dècades després, durant la guerra civil espanyola, continuaria la violació de la democràcia antigament consagrada, amb una no intervenció pactada entre les preteses democràcies occidentals i el teixit d'una xarxa d'interessos en un dèbil equilibri internacional; un

marchandage [...] donde todo se cotiza, es normal que la tolerancia y el silencio tengan también su precio. No hay en nuestros días nada tan práctico como la democracia, ante cuya estatua se arrollaban los griegos hace veinte siglos, y que, todavía hoy, llaman algunos la de los principios inmortales<sup>45</sup>

Ells es mantenen com el baluart d'aquesta antiga democràcia d'individus lliures. Només així és comprensible que l'enemic sigui reflectit, com en el cas següent, mitjançant la lògica del xoc civilitzatori entre occident i orient; l'enemic, com el persa envoltat de vici, buit d'espiritualitat, concupiscent i voluble, afeminat i traïdor. Una imatge que, d'altra banda, correspon a la del burgès adinerat, cruel i frívol que es podia trobar en múltiples textos de setmanaris i diaris populars, satírics o de tall polític obrerista des del XIX:

El militar era en Zaragoza una especie de *sátrapa oriental*, tenía una variedad de uniformes que le convertían en mujer. Sus movimientos eran amadados blandos, como todos los de las personas dedicadas a la gandería. Sus conversaciones de antepalco con muchas mujeres, pintadas como monas; su manera de andar, *alcibiadesca*. Sus preocupaciones, la pasamonería y lo fotogénico del tipo. Sus tertulias, de murmuración.<sup>46</sup>

El xoc de civilitzacions no s'expressa únicament, no obstant, per mitjà de la referència als conceptes de democràcia i justícia de l'antiguitat clàssica, sinó que es pot arribar a percebre en l'apel·lació a allò sagrat i suprem de l'espiritualitat cristiana, a la qual es fan no poques referències en la literatura anarquista, sobretot a la figura de Crist i el seu martirologi. En especial pot cridar l'atenció, com en aquest cas -un poema d'un altre militant de base escrit també des de l'exili-, com es fa menció a l'estricta observància d'uns principis compartits presents en una sola i única religió, representada per un únic déu, per evitar la guerra:

Decimos lo que no creemos,  
hasta los propios cristianos,  
¡cómo no ha de haber más guerras  
si no hay un dios soberano!

45 'Sexto informe confidencial' rebut pel Consell Regional de Defensa d'Aragó des de Catalunya, sense signatura ni data i transmès a la Regional d'Aragó, AGMAV, C. 82, 1, 2.

46 'Aragón en llamas', a: *BCRDA*, n. 7, 17 de novembre de 1936, p. 4. La cursiva és pròpia.

Amb aquest al·legat, i com faran d'altres autors, dóna les claus de la darrera característica d'aquesta esmentada resignificació, quelcom al qual aspira tota cultura política: la universalitat. Tant les dimensions adquirides per la Gran Guerra com les de la guerra civil espanyola, que havia estat 'la traición del mundo entero',<sup>47</sup> tenien efectivament un abast internacional que feia concebre de totes totes que la deriva presa en qualsevol de les conjuntures marcava una fita, un punt de no-retorn global, de la mateixa manera que les respostes prenen un caire de resposta col·lectiva que no es limitava a l'entorn estrictament directe. Potser només des d'aquestes premisses és vertaderament comprensible la profunda crisi d'aquests anys, que perviu en tots i cadascun dels aspectes tractats en el discurs llibertari, la perversió del significat de les coses vertaderament rellevants en la vida de l'home, que clama a una única i possible solució: la necessària i immediata apropiació i sobirania de l'individu en tot allò transcendental, i que es resumeix en la necessitat de prendre la 'civilización [de] manos de los gobiernos'.<sup>48</sup> Prendre-los-hi la idea de la nació com a ideal de sobirania ara estesa al col·lectiu, ja que 'Burgueses, banqueros o rentistas, los reaccionarios no sienten la idea de la patria y no tendrían inconveniente en aumentar sus riquezas a costa de ella',<sup>49</sup> i degut a que

Todavía no hemos llegado a ver qué es lo que hay de común entre el amor de la tierra natal que sienten la mayoría de los hombres y la creación de esas grandes nacionalidades inquietas y agresivas<sup>50</sup>

La idea del progrés i, en definitiva, la idealitat, eren patrimoni dels individus que encara *creien*. Mentrestant, l'any 1932, Federico Urales, precisament compromès amb l'opció aliadòfila durant la guerra mundial, escriuria que

'Desde la gran guerra, una ola de materialismo invade el mundo [...] la facilidad con que, durante aquellos años ignominiosos, se adquiría dinero, inundó de positivismo las almas humanas [...] Antes de esta ola de positivismo que ha invadido al mundo, también se vendían el amor, la amistad, las ideas: pero era la excepción. Hoy es la regla. Hoy nada se hace como no sea pensando en cuánto ha de producirle a uno. De esta suerte, la moral y la idealidad han perdido un 90 por 100 de su valor, que es lo mismo que si lo hubiese perdido el hombre. El hombre de hoy, intrínsecamente, no vale tanto como el de ayer'.<sup>51</sup>

47 Antonio TORRES: 'Maldita sea la guerra', a: op. cit. *Littera*, p. 193; i 'Honor por una medalla', a: op. cit. *Littera* (Dossier 'Poemas desde el exilio...'), p. 195.

48 José GIL BIERAD: 'La barbarie europea', a *TyL*, n. 297, 5 d'abril de 1916, portada.

49 op. cit. 'Arreciando', a: *TyL*, n. 264.

50 op. cit. '¿Se aproxima la hora...', *TyL*, n. 265.

51 Federico URALES: 'La idealidad y la realidad en la vida y en el arte', a: *La Revista Blanca*, n. 214, 15 d'abril de 1932, p. 679.

### **Epíleg. 1914 i 1936.**

En realitat, aquesta ponència ha estat en la seva confecció, amb les seves més que evidents mancances i a petita escala, un vertader experiment no previst. En un principi, tant el títol com el cos del text eren duals, seguint un patró cronològic i evolutiu, en torn a dos conflictes i dues dates, *de 1914 a 1936*. Malgrat l'irremeiable similitud que aquesta estructura mantenia amb el relat de l'«abans» i el «després» associat a les operacions de màrqueting, i tot i haver pretès presentar des d'un principi un estudi transversal, havia optat a l'inici per insistir en la línia estrictament cronològica, o si més no ho pretenia en la forma. Però en el contingut m'ha estat vertaderament impossible, de manera que he hagut de variar -o dinamitar- l'esquema inicial. En aquella primera versió dual, en un i altre epígraf, '1914' i '1936', la multiplicitat de referències creuades sobre aspectes convergents *que sobreviuen al moment* i que apel·laven a quelcom de fons o compartit eren tan estrictament necessàries per a *comprendre* el discurs sobre la guerra en l'anarquisme espanyol, objecte últim de l'anàlisi, que feien el text terriblement reiteratiu i confús, aspecte que d'altra banda no estic del tot segura d'haver solucionat. Efectivament, el concepte de 'cultura política', sobre el qual no he volgut ni pogut aprofundir, remet a quelcom canviant, adaptatiu però constant, que es forja amb el temps i els esdeveniments però que respon a una sèrie de continuïtats que operen al seu sí, i sobretot a una *contemporaneïtat* que rarament es cenneix a un sol trienni, a un sol conflicte en aquest cas. Des d'aquesta perspectiva, i en base a aquest involuntari i simple experiment, apareix una primera conclusió: la necessitat d'un repàs de llarg abast sobre el discurs de guerra; en realitat, la necessitat d'un llarg abast en tot allò que concerneix a la producció intel·lectual, de premsa, literària i oral d'una cultura política, sempre tenint present el dinamisme atorgat al terme. D'altra banda, cada vegada cobra més importància, en gran part mercès a l'enorme avenç de la història cultural, la també necessitat de *conceptualitzar*, emprant els codis que es fan servir en els documents que toquem i llegim, per bé que mai seran idèntics a com eren concebuts en l'època. I lluny de ser estàtic, el concepte és quelcom que evoluciona, en la mesura en què ho fan la cultura i la mateixa realitat; el concepte és una clau que té la seva pròpia història, de la qual se'n pot resseguir la continuïtat.

L'anarquisme va utilitzar l'antiguerrerisme com a opció de principis i com a clau d'expansió de la seva ideologia. Forjada en la lluita, la cultura llibertària ambicionava no només la superació de l'estat de coses donat en la modernitat liberal capitalista, sinó que aspirava a una regeneració completa de la societat en base a una idea il·lustrada, la llibertat de l'individu per mitjà de la raó: un diàleg o una violència *racional* carregats d'una lògica d'eliminació dels elements no aptes per a conviure en un horitzó de pau absoluta. L'anarquisme aspirava a la total elevació de l'individu i amb ell i per extensió del col·lectiu, sense que aquest hagués de negar, no obstant, la qualitat única de cadascun dels seus membres. El discurs de guerra llibertari estava carregat en aquest sentit, per tant, i paradoxalment, de pau i de nostàlgia; de consagració de certa civilització i d'una radical resposta al repte de massificació de la modernitat, afirmant com a idea clau la rebel resposta de l'individu, el *jo*, i, per extensió, del grup, el *nosaltres*, contra un *ells* que, no obstant, no van encertar en identificar en la seva complexitat.

Vull esgotar les darreres línies advertint finalment que sóc conscient de les mancances del present anàlisi en aspectes definitoris dels discursos de guerra d'ambdós conflictes. Sento l'exclusió principalment d'alguns d'ells: la continuïtat de l'antiguerrerisme amb els conflictes del 98 i els del nord d'Àfrica o els conflictes de les lleves, d'altra banda un punt d'encontre de l'anarquisme amb el republicanisme federal, com recolliria el ja clàssic treball de Josep Termes;<sup>52</sup> l'esforç material de guerra, un dels principals cavalls de batalla de la política antiguerrerista durant la Gran Guerra i un dels aspectes que més contradirà els propis enunciats llibertaris durant la guerra civil espanyola, abocant al *sacrifici* per finalitats bèl·liques els contendents del front i els de la rereguarda, aspectes d'altra banda recollits en certa mesura en la idea de la voluntarietat i la consciència esmentades i, sobretot, en treballs precedents de gran vàlua;<sup>53</sup> sento especialment, no obstant, no haver esmentat dos conceptes claus: el

---

52 Josep TERMES: *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*. Barcelona, Crítica, 1977.

53 Malgrat que d'altres ho han tractat tangencialment, els de Michael SEIDMAN, a qui molts d'ells han utilitzat com a font, segueixen sent els estudis més documentats i específics sobre el tema: 'Hacia una historia de la resistencia proletaria al trabajo: París y Barcelona durante el Frente Popular y la revolución española, 1936-38', a: *Historia Social*, n. 3 (1989), pp. 33-46, i 'Trabajo y revolución. El control de los trabajadores en Barcelona durante la guerra civil española', a: *Áreas. Revista de ciencias*

d'*independència* i el de la *masculinitat*. El primer lligat de manera doble a la idea d'un cert vincle 'vertader' i sincer amb el territori i la seva regeneració, contraposat a la prostitució de la 'pàtria', i d'altra banda a la deriva del discurs de l'anarquisme espanyol durant la guerra civil, d'una guerra revolucionària a una d'independència, viratge reflectit excel·lentment per Nuñez Seixas i Santos Juliá;<sup>54</sup> el segon, conscient que aquest relat de guerra ha transcorregut, i no en va, en masculí i en torn al concepte de la virilitat en la lluita, relacionada estretament amb la valentia i la militància. La consciència, també en aquest cas, és només un bon i primer pas.

---

*sociales*, n. 1 (1981), pp. 65-87.

54 Xosé Manoel NUÑEZ SEIXAS: *¡Fuera el invasor! Nacionalismos y movilización bélica durante la guerra civil española (1936-1939)*. Madrid, Marcial Pons, 2006; i Santos JULIÁ: 'Los nombres de la guerra', a: Jerónimo Zurita (*Dossier: Guerra Civil: las representaciones de la violencia*), n. 84 (2009), pp. 15-38.